

petko vojnič purčar

Smrti smrtna samrt sama smrtna sačekuješ
Živote žrtvjući Žišku živu žežeš

Pepelnu tišinu da ne zgasne
I plam i vodu koji tek skupa opstoje

Na gradskom parkingu vježbač širi ruče
Dosegnuti li će žudene prstenove

Bog je mrtav Bog je živ
Čutimo njegovo usnuso srce
Opipavamo njegove žile s freske

Apoteoz smrti blizankinja si životu

I neodlučan se odlučuje
Kada drži da je prerano na startu

I kada udara biljeg kameni kod cilja

Učenici kamenovaše učitelja mudraca
Otkri im nebesku moždanu kapu njene zrake

Koje ih prate od rođenja do pobune
Raskomadaše svog idola kao moljčanu šubaru
Nostalgiju hitnu bojamu duge i potoku

Poslaše žrtvu naknadnicu
Zlatne čirake i krave koje su znale put
Dostojnici pratili su ih do granice
Svjedok je veliki crni kamen
Oni koji se ne obradovaše kovčegu s poklonom
Sasječeni su tu i trava posta slankasta
Krave su je slatko pasle
A onda su im vrimena rasporena
Blagosilala se muža dvostrukre krvi

Ne obziruć se što svaki dan ističe sunce
Marko Marulić pomamno zapjeva u svom
maslinjaku
*Cveće premaliti cvate pak opada
veće zrijuć liti s stabla na tle pada
a ti glavu dviješ, ter se velik činiš
više sebe sižeš, umriti li ne mniš?*

Holizmu, zar sve je biologija cjeline

Homeomerijo, samo li jedna čestica drži cijeli
kozmos, a on opet samu trun u oku

Hominaciju, koliko odmakosmo od puta tigra
Hominizmu, svo iskustvo čovjekovo li je
Homogeniju, zadovolji um al' i život i pjesmu
Zorno, osjeti organima osjećajnu oznaku
On i Oni, On i Ono, On i Ona

Zrvanu, udjeli nam snagu misli i tijela, sjaj
sposnaje i starost izmirenu krajem

Magici, živjeste u Iranu, Maloj Aziji, Egiptu
i Mezopotamiji, a sad samo u nama

I fra Vid stigne iz Kotora u Dečane
Zbaciti sebe krute prašnjave halje
Zamisli zdanje oslobođeno skrušenosti
Skruseni će se kasnije u njemu klanjati
Slušajući nijemo proročanstvo kataklizmi

Mizidi, oceanski mravi, noge vam rascijepiše
u rašljaju rašljonošci otad vas zovu na trpezi
grenlangdkom ste kitu koji je prozdrljiv
kao mravojed ali kolika je tek za vas trpeza
kit samoubojički nasukan na podvodni greben
suhomrzičasta ličajasta Grenlanda

Hrast lužnjak, vršnjak Marulićev
Visok četrdeset metara debel dva i pol

Plod žir – novac, penis, metak. Čaj od kore
i oblog na raspucale bradavice dojki

Njegova šišarka daje protuotrov
od trovanja teškim kovinama i alkoholidima

Kilavica spasava od vodene bolesti
katara dišnih organa i žutice
(o osame i očaja nikako)

Kužnjak – protiv astme i bolesti živaca
(proto kuge slabo, bez rezultata)

Mrazovac – od astme i reume
(nemoćno za suhomrazicu i sušicu)

Lazarkinja – za nesanicu
(u sru svim Lazarima što dohode)

Planetos, usudu lutalice crna beskrajna

U Knjizi Postanka na početku
Bi svjetlost i bi tama
Bog načini Čovjeka na sliku svoju
I čovjek sačini Boga na sliku svoju
I Sotonu na sliku svoju sa cincinim grčem
Čovjek doista zagospodari ribama, pticama
stokom, svom zemljom i svim gmizavcima
što od parativljeke puze po noj
Plodite se, množite se, napunite zemlju
(A što kada se zemlja napuni
Na kraju zar poslije dva tisućljeća

Otkrivanje će se obistiniti
»Da, dolazim uskoro!«
»Da, dolazim...«

prevazilaženje ustaljenog modela***jože pogacknik**

Sa autorom prve istorije rusinske književnosti povezuju me dve drage uspomene. Dve akademiske godine, od 1973. do 1975., bio sam dekan Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Na toj dužnosti smatrao sam da visokoškolsku ustanovu, na čijem se čelu nalazim, treba što više približiti kulturnoškoplju pluralizmu višejezične Vojvodine. U to vreme bio sam i predsednik radne grupe koja je, prema odluci Pokrajinskog izvršnog veća, trebalo da pripremi optimalnu projekciju razvoja humanističkih nauka za jedan duži period. U tu je projekciju, kao prvo ušao zadatak da u okviru fakulteta, gde su već postojale mogućnosti za izučavanje mađarskog i slovačkog jezika, organizujemo jednaku mogućnost i za rusinski i rumunski jezik. Uz svesrednu podršku Rektorata i Pokrajinskog komiteta, akcija je uspela. Na konkurs za asistenta na predmetu rusinska književnost prijavio se, ovde prisutni, Julijan Tamaš. Nakon izbora pojavit će se, kako to često biva, u životu, različite spletke i malogradanska naklapanja, što je imalo za posledicu da sam jednog dana, kao rukovodilac ustanove, primio kandidatovo pismo s odlukom da ne kani zasnovati radni odnos. O Julijanu Tamašu sam tada već nešto znao, a to znanje mi je bilo dovoljno da zaključim kako je reč o neobično talentovanom mladom čovjeku, koga treba sačuvati ne samo za poeziju, nego i za nauku o književnosti. Jedne sam subote zakazao razgovor s njim, trajao je poduze, a na kraju sam pred njim poderao njegovu, takozvanu, ostavku, te ga time nekako »prisilio« da ipak uđe na stazu koja ga je ovom knjigom dovela do prvog, i to vrlo značajnog, naučnog rezultata.

Upravo je za taj rezultat vezana i druga uspomena. Ljudska taština je, naime, prouzrokovana da je rukopis knjige već bio pripremljen za štampu, a još nije imao obaveznu stručnu recenziju. U dosta mučnoj situaciji, uskočio sam, iskreno verujući da pomažem dobru stvar, i tako reći preko noći formulisao pozitivno mišljenje, na osnovu kojega je knjiga mogla da se, početkom ove godine, pojavi u javnosti. Objavljena knjiga u celosti potvrđuje moju pozitivnu ocenu autora Julijana Tamaša i opravdava pomenute moje intervencije, da tako kažem, u njegovu biografiju.

Reč je o naučnom radu koji zasluguje pažnju iz dva razloga, autor je opisao, kako sam kaže, istoriju i status rusinske književnosti, što znači da je po sredi prva celovita sinteza književnoistorijskog zbiranja, koje je do danas stvarano na rusinskom jeziku. Rusini imaju razlog da taj blagdan žetve, ako to smem da tako nazovem, upišu u kalendar kao vrlo značajan kulturni trenutak u svom nacionalnom postojanju. Drugi je razlog u naučnim i metodološkim domenima knjige. Autoru je, naime, uspelo da javnosti prezentuje tekst koji je podjednako potican kao za jugoslovensku, tako i za evropsku teo-

riju i praksu književne istoriografije. Obe činjenice rezultat su određenih autorovih ličnih prednosti i stručnih opredeljenja. Julijan Tamaš je pre svega čovek koji ima visoko razvijenu sposobnost genetskog i sintetskog mišljenja. Da bi tu svoju psihofizičku sklonost hranio, da tako kažem, razvio je u sebi natprosečnu značajlju, koja se ne ograničava na bilo kakve granice, nego uvek traži za onim što je čovjekovo postojanje. Metaforično poistovećenje rusinske književnosti s univerzumom u kapi rose, posledica je upravo saznanja da su i literarna produkcija i naučno istraživanje univerzalne činjenice. Kao pošteni istraživač, dakle, baveći se jednim segmentom ljudske aktivnosti, tj. rusinskom književnošću, on istovremeno zna da razmatra fenomen ljudskog uopšte. Autor polazi od pretpostavke da se književni univerzum, kao što on kaže, sagledava iz perspektive zavičaja, kao utočišta, u kojem se lirske ili pripovedački subjekt oseća, ako ne sigurno, a ono manje sigurno. U zavičaju neprijateljnosti života ne postaju osmišljene nego se lakše podnose. Jezikom psihanalize, usmerenost lirskega subjekta u zavičaj, kao izvesno egzistencijalno utočište, jeste psihički pokret vraćanja u utesnuno stanje. Zavičaj i univerzum istovremeno su osnovne tematske inspiracije rusinske književnosti. U postojanju i izmenjivanju ovih dvaju vrela, Tamaš ih naziva ruralističko i egzistencijalno, sutor vidi unutrašnju tenziju građe koju sistematizuje i osmišljava. Na takav je način stvorio filozofsku osnovu za bavljenje književnošću, koja je kao predmet vrlo svojevrsna i vrlo specifična. Reč je, dakako, o predmetu istraživanja koji se nalazi u još nedovoljno definisanom polju između književnosti dijalektske i nacionalne, matične i autonome, a uz to ona funkcioniše u varijabilnim osnovnim matičnim kontekstima.

Do 1918. rusinska književnost je deo tradicije koja pripada zakarpatskom kontekstu, do osamostaljivanja dolazi tek između dva rata. Posebna književna i kulturna tradicija profiliše se naročito nakon 1945, kada dolazi do standardizovanja književnog jezika i do umnožavanja idejno-estetskih funkcija. Zbog toga se autor opravdano pita da li u rusinskoj književnosti postoji osnovni strukturni tok, koji bi bio izraz istorijskih, društvenih i egzistencijalnih prilika i koji bi obuzimao celokupnu literarnu produkciju. Metodološka pretpostavka, koja je logična i primerena takvoj situaciji, mora da glasi: kontinuitet, rusinska književnost »ne ostvaruje stilskim formacijama, nego umnožavanjem funkcija teksta«. Pristup koji se zbog toga predlaže jeste »razvijanje ideje o nezavršenim dinamičkim procesima, tendencijama u strukturi«, u koje su uključeni postupci oblikovanja na različitim nivoima pojedinačnog dela, ukupnog književnog dela, jednog niza nadređenih poetika tradicije. Ideja o poetici tradicije pokazala se naročito plodnom za opis situacija književnosti naglašeno nekontinuiranog i ubrzanog razvoja. Rusinska književnost sadrži stilске elemente iz evropske novije književnosti, od prosvjetiteljstva do danas.

Ti elementi nisu se formirali u stilskim formacijama, oni su se razvili za prijedno petnaest godina samo u sinhronijskoj ravnini. U evropskim književnostima one su trajale decenijama, u rusinskoj, za relativno kratko vreme, ostavile su strukture, ali bez dijahrenija.

Centralni deo knjige »Istorijska rusinska književnost«, s takvih metodoloških pozicija, traga za unutrašnjim procesima rusinske književnosti. Autor ih nalazi u četiri hronološka nivoa. Prvo je književnost takođe stabilizatorske funkcije, koja, prema njemu, traje do 1919. godine, druga je književnost u funkciji nacionalnog vrednovanja i zabave, između 1919. i 1941, treća je književnost u funkciji klasičnog vrednovanja, između 1945. i 1953. i četvrta, književnost razvijenih polifunkcija, između 1964. i 1980. godine. Rusinska književnost, očito, sve do najnovijeg vremena, stoji pod funkcionalnim opterećenjima različitih izvora i težine. Njenja istorijska, egzistencijalna i psihička suština, sve do danas, izbegavala je prihvatanje modernijih književnih struha. Pomenuta zakonitost ima svoj razlog i pobuduje zabrinutost. Autor kaže: »Modernizam je književnost pojedinca koji je pokidao niti bitne vezanosti za društvo, kolektiv. Ruralizam, naprotiv, u zavičaju, kolektivu, nacionu, naši utočište od pretečih sila istorije i egzistencije. Osećajući se ugroženim, pesnik prirodnim refleksom izražava nasušnu vezu između utočišta, prostora sreće i sebe. Time možemo tumačiti vitalnost rodoljubive poezije u rusinskoj književnosti. Pesnici svesno ili nesvesno izražavaju, kao odbrambeni refleksi, strah pred objektivnim životnim okolnostima, da će etnos, pesnik i njegovo delo nestati na horizontu istorije prirodnim tokom stvari.« Horizont istorije i prirodnih tokova autor kroz čitavu knjigu podvrgava svojoj refleksiji. Iz nje proizlazi ona blaga seta, što otkriva čoveka koji misli. Takav je refleksivni izvor prisutan u potretima književnika i u analizi njihovih dela. Između obrade, recimo, Kosteljnika i Dudaševa, kao prvog i poslednjeg, izređao se niz vrlo relevantnih zapožanja, saznanja i ocena o idejno-estetskim fizičnom potezima pojedinih stvaralaca. Te fizične poteze ne samo što pružaju vrlo objektivan uvid u drijapazone i vrednosti književne prakse, nego su od pomenute refleksivno-setne pratične u pozadini i vrlo lepa poetska ostvarenja.

Da je knjiga ostala samo na tom delu, ona bi i pored svega, spada u standardne pregledne istorije književnosti. Julijan Tamaš dodao je jednu, vrlo relevantnu i vrlo inovativnu tematsku celinu, pod naslovom »Status rusinske književnosti«, i time prevazišao ustaljeni model istorije književnosti. Poglavlja u toj celini naslovljena su ovako: »Odnos usmene i pisane književnosti«, »Tradicija, idila i ruralizam«, »Prihvatanje moderne književnosti«, »Nacionalna specifikacija knji-

ževnosti« i »Ubrzani i nekontinuirani razvoj književnosti«. Naslovi ukazuju na činjenicu da je reč o problemima koji konstituišu unutrašnju strukturu i daju istorijski smisao svemu što je rusinski stvaralač do sada stvorio na području umetnosti reči. Autor je time posvedeo čuđu književnoistorijski i interes za teorijsku metodološku upotpunjavanja. Analitički opis pisaca i njihovih dela u ovoj celini postaje koherantan, dok pojedinačne stvaralačke prakse u njih nalaze svoje utemeljenje i osmišljanje.

Autor se često pita o smislu književnoistorijskih istraživanja. Budući da relacija između dela i društva, po njemu, nije kauzalna nego funkcionalna, što će reći da se svako napisano delo obraća određenom krugu čitalaca, koji ga mogu razumeti, on može da zaključi ovako, baš ovde, na mir univerzalnih značenja, da pojedine nacionalne književnosti imaju svoj istorijski smisao, koji će jednom, ako se društvo u tom smeru bude kretalo, i nestati na horizontu istorije, bude li došlo do izvesne planetarne integracije. Do tog trenutka, književni istoričari biće marljivi zidari gradevine kojoj ne vidimo ni kraju, ni smisla. Kreativna mera njihovih vizija može se meriti optimalnim sadržajima njihovih moći, uslovljenih horizontom saznanja, takođe istoričnim. U vezi sa započetom studijom statusa književnosti, kakva je rusinska, autor primećuje da nije doveden do završnice. Tako Tamaš kaže: on će dobiti ako eksplicitna teorijalna načela ne budu u funkciji prikazivanja određene književnoistorijske vizije, nego kada nizovi činjenica iz rusinske književnosti, uz činjenice makedonske, lužičkosrpske, baltičkih, ferojske, novijih sovjetskih nacionalnih književnosti, jednog broja afričkih i onih književnosti koje se pišu na takozvanim mikrojezicima, budu u funkciji teorijskih saznanja, koja su se, čini se, nametnula proučavanju rusinske književnosti. A to znači da treba napisati još jednu knjigu, drukčije komponovanu.

I prva i druga izjava iskazuju vrlo poštenog naučnog mišljenja, koje je uvek svesno nesavršenosti i relativnosti svakog ljudskog narora. U okviru takvih ograničenja treba kazati i ovo: Tamaševa rusinska književnost po kreativnoj je meri autovih vizija i u skladu s optimalnim sadržajem njegove moći saznavanja u književnoistorijskoj praksi, koja je, inače, vrlo tradicionalistička i teorijski relativno slabo eksplikirana, iznimno delo. Nakon objavljenja te knjige, bavljenje književnom istorijom postaje za sve još odgovornije, teže i obavezujuće. Modeli i nivoi koji su prezentovani u »Rusinskoj književnosti« zavređuju pažnju celokupne jugoslovenske naučne javnosti, koja od Julijana Tamaša s pravom može da očekuje da joj napiše i onu knjigu drukčije komponovanu, za koju i sam reče da nam nedostaje.

naglašeno iskošen pogled

draško ređep

Meni se čini da bi možda jedna od prvih rečenica, kojom bi danas trebalo razmišljati povodom knjige »Rusinska književnost« Julijana Tamaša, bila rečenica da je to knjiga sa prošlošću. Kad to kažem, pre svega mislim na činjenicu da ovaj razgovor vodimo u jednom jeziku, u srpskom jeziku, čija književna baština traje zapravo toliko stoljeća u znaku diskontinuiteta. Ali, kada to kažem, pomicam i na to da se Julijan Tamaš, iako je upravo u fenomenu rusinske književnosti, kako je on prezentirao, pred nama, po mnogim drugim informacijama koje imamo o njoj, pripremao za ovu knjigu, da tako kažem, u stepenima koji su doveli do određenih upoređenja i rezultata upravo ovom knjigom. A ova knjiga, po meni, bez ta četiri bitna primera ne bi bila toliko važna i za nas putokazna kao što jeste. I kad kažem da je to knjiga sa prošlošću – da i ja budem profesor, Pogačnik će se složiti sa mnom, bar za trenutak da budemo ispodnevi, a imamo razloga za to – mislim na dva trenutka koja su, za mene bar, značajna u mojoj sposobnosti onoga što je književnost koja se piše na rusinskom jeziku. U šezdesetim našim, mogu da kažem, novosadskim godinama, kada se zapravo konstituisao, na ovaj ili nešto drukčiji, mnogo skromniji način, književni život, a književni život Rusina, pomicam na godinu – ovde imao mojih prijatelja koji će se tačno setiti događaja – kada smo zajednički gotovo prebrojali, vrednovali sve ono što se do te šezdeset četvrti ili šezdeset pete godine napisalo na rusinskom jeziku kod nas, i kada su, tako da se još sećate, dve velike književne nagrade, prve tog ranga, dobili Kovač i Papharhaji. (Reč je o 1968. godini, kada je žiri u sastavu dr Draško Ređep predsednik i Miroslav Stiber i Štefan Hudak, članovi, dodelio ravnopravno nagradu za najbolju knjigu napisanu na rusinskom jeziku Mihalu Kovaču za knjigu poezije »Moj svet« i Đuri Papharhaji, takođe za knjigu poezije »Tu odmah kraj srca«. – Prim. Štefan Hudak.) Po meni, tu je izvesna moja mala polemika sa Tamašem, jer ta 1967. godina koju vrlo bitno karakterišem, zbog pojave jednog romana i niza drugih stvari, kao prekretnicu, ta se godina, po meni, nešto malo pomera unapred, na 1964. – 1965. godinu, koja je već otvorila veliki novi prostor, koji je omogućio i ovakav kritički razgovor o ovoj knjizi, ali i kritički pristup u kojem je govorio profesor Pogačnik.

Drugi događaj je sasvim intimne naravi. Mi zaboravljamo, ja ču o tome na kraju govoriti, da je ova knjiga siromašna i siromašnija za jednu vrlo ozbiljnu stvar. U njoj se ne govoriti o jednom izuzetnom, značajnom, uticajnom piscu, koji se zove Julijan Tamaš. Prva knjiga, koliko ja znam, koliko je moje znanje o bibliografijama, pregledima literature tačno, prva knjiga jednog rusinskog pisca, ne govorimo o zbornicima i antologijama, prevedena na drugi jezik, konkretno na srpskohrvatski, to je takođe knjiga Julijana Tamaša »Pesme o prahu«, štampana u prevodu Jasne Melvinger u kruševačkoj »Bagdali« 1975. godine.

Nezavisno od ta dva moja incidenta, prijatna incidenta sa prošlošću ove knjige, ukazao bih vrlo kratko na četiri bitna primera koji prethode već slože-

nijim, ozbiljnijim, i kako je profesor Pogačnik s pravom konstatovao, parafrizirajući i tumačeci samog Tamaša, konačnim određenjima ove knjige. Za mene je značajan Tamašev tekst iz 1974. godine u »Letopisu Matice srpske«, kada je svojim komentarama i kriterijima na planu rusinske lirike ukazao na potpuno novu mogućnost tumačenja dijaloga sa poetskim govorom takozvanih davnih dana; istovremeno, kada je naglasio potrebu modernijih rakursa u posmatranju pojava književnog života jednog od naših Parnasa. Zatim, u raspravi, koju će sigurno ova Tamaševa knjiga izazvati, ne bi smeli da se previde stavovi iznenuti upravo u toj njegovoj, već danjoj, »Poeziji jugoslovenskih Rusina«. Drugi primer, druga prošlost, da tako kažem, ove knjige je njegov rad »Rusinska književnost«, objavljen kao posebno poglavje »Povijesti svjetske književnosti« u Zagrebu 1977. i kao prvi tekst u njegovoj knjizi »Između književne teorije i interpretacije«. Zašto da spominjem upravo taj sažet i podaćim kraci teksti rasprave? Zato što je već u njemu odnos same materije bezmalo primeren, usavršen, kao uostalom, i periodizacije ove književnosti, do koje je, kako će se videti, Tamašu veoma stalno. I, najzad, kao primer ukazivanja na istovremenost dešavanja, kontekst bez kojeg jedna književnost, u konkretnom slučaju rusinska, dabile, nije mogla. Treći primer takozvane primene strogih, ako hoćete i najstrožih kriterija u odnosu na vlastitu književnu baštinu, svakako je Tamaševa, kako on kaže, »Mala antologija poezije jugoslovenskih Rusina«, koja se pod naslovom »Buške sa usanom« pojavila 1977. godine u Novom Sadu. U toj antologiji zastupljeno je, ali smem da kažem u tankom izboru, nekih sedamnaestak autor. Treba li uopšte posebno navoditi da se medu imenima ovih pesnika nalaze i oni autori koji su Tamašu, kritičaru i književnom istoričaru, tipološki najzanimljiviji i u knjizi povodom koje govorimo?

I najzad, za razumevanje nemirnog, uvek iskošenog posmatranja Tamaševog, neophodna je lektira jednog njegovog, na izgled usputnog, a inače, dobro znate, osporavanog i naširoko tumačenog teksta o situaciji poezije pesnika rusinskog jezika iz »Nove dumke« u Vukovaru 1977. godine. O čemu tu govoriti Tamaš? Govori o tome kako se čovek rađa a da ga niko ne pita ko da mu bude roditelj, koje narodnosti, kog jezika, vere, imena i lika. Rođenjem dobija »kožu« iz koje, po prirodi ljudskoj i prirodi univerzuma, ne može nikud i ne bogzna koliko dalje, ako, naravno, ostane u svojoj koži bez stida. Pri tom moramo se složiti, kaže Tamaš da čovek ne treba da se stidi zbog onoga što je van njegove moći. Pisac je od ljudi kojima je najodlucnija činjenica književnog života jezik, posle dara, rada, možda znanja. Poezija jednog jezika, kaže on, pre svega je mogućnost tog jezika, koja ne mora da bude optimalna mogućnost nekog drugog jezika. Ako se dalje sećate teksta, usudujem se da vas, u ovom slučaju, samo podsetim da Tamaš tu postavlja nekoliko pitanja, koja su, prema našim saznanjima, izvan rusinskog jezika dovela do određenih rasprava, koje nesumnjivo treba da traju i dalje. Morali, to je njegovo pitanje, ako već unapred ne može dobiti Nobelovu nagradu, pisac sebe smatra književno inferiornim, pisac koji pripada takozvanom mikrojeziku? Na koji način može njegovo delo da preživi i izade iz anonimnosti za čovečanstvo? Taj pisac je slučaj interesantan samo da dva desetka hiljada ljudi koji govorile jezikom njegovog književnog dela. Ukazujući odmah na izuzetno povoljnu društvenu situaciju za razvoj narodnosti u